

Makale Bilgisi: Güven, M. (2020). Televizyon Ortamında Erişilebilirlik Uygulamalarının Gelişimi: Sesli Betimleme, Altyazılama ve İşaret Dili Çevirisi. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 152-175	Article Info: Güven, M. (2020). On the Development of Accessibility Services on Television: Audio Description, Subtitling and Sign Language Interpreting. DEU Journal of Humanities, Volume: 7, Issue: 1, pp. 152-175
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 08.11.2019	Date Submitted: 08.11.2019
Kabul Edildiği Tarih: 20.03.2020	Date Accepted: 20.03.2020

TELEVİZYON ORTAMINDA ERİŞİLEBİLİRLİK UYGULAMALARININ GELİŞİMİ: SESLİ BETİMLEME, ALTYAZILAMA VE İŞARET DİLİ ÇEVİRİSİ

Mine Güven*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, üç temel medya erişilebilirliği (ME) uygulamasını (sesli betimleme, işitme engelliler için altyazı ve işaret dili çevirisi) nitel yöntemle ele alarak bu uygulamaların televizyon ortamındaki gelişiminin üç aşamada değerlendirilebileceğini savunmaktadır. Dünyada 1970’li yıllardan itibaren ME konusunda bir farkındalık oluşmuşsa da televizyonlarda düzenli ME hizmetlerinin sunulması 1990’lı yılları bulmuştur. Bu açıdan, dünyada ME, sivil toplum hareketlerinin etkisiyle gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle biçimlenmiş (1) 1990 öncesi, (2) 1990-2005 arası ve (3) 2006 sonrası olmak üzere üç aşamada ele alınabilir. Bu bağlamda, ABD’deki 1990 *Engeli Olan Amerikalılar Yasası*, Britanya’daki 1990 *Yayınçılık Yasası* ve 2006 Birleşmiş Milletler *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme* belirleyici rol üstlenmiştir. Türkiye’de ilk *İşitme Engelliler için Haber* bülteni 1984’te sunulmuşsa da sözü geçen üç ME uygulamasının televizyon ortamında gündeme gelmesi 2010’lu yılları bulmuştur. Halen Sesli Betimleme Derneği’nin katkılarıyla erişilebilir duruma getirilmiş görsel-işitsel içeriğe bazı yayın kuruluşlarının internet sitelerinden ulaşılabilir. Ayrıca, ulusal yayın lisansına sahip bazı kanallarda ana haber bültenlerinde Türk İşaret Dili çevirisiyle dizi tekrarlarında (açık) işitme engelliler için altyazı uygulamalarına rastlanılmaktadır. Ancak, henüz belirli oranda ve düzenli ME hizmeti sunulmamaktadır. Bu bakımdan, Türkiye’de ME’nin ilk gelişim aşamasına TRT’nin 1990’da *Telegün* yayınına başlamasıyla, ikinci aşamaya ise 2005’teki 5378 sayılı *Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* ile girdiği düşünülebilir. Üçüncü aşamaya geçilmesi ise yayın kuruluşlarını bağlayacak yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: medya erişilebilirliği, görsel-işitsel çeviri, sesli betimleme, altyazılama, işaret dili çevirisi

* Doç. Dr., MEF Üniversitesi İngiliz Dili Eğitimi Bölümü,
guvenmine@outlook.com.tr, ORCID: 0000-0002-1675-4478

ON THE DEVELOPMENT OF ACCESSIBILITY SERVICES ON TELEVISION: AUDIO DESCRIPTION, SUBTITLING AND SIGN LANGUAGE INTERPRETING

ABSTRACT

This paper presents a qualitative analysis of the development of three major modes of media accessibility (MA) (namely audio description, subtitles for the deaf and hard-of-hearing/closed captioning and sign language interpreting) on television and argues that their development can be considered in three stages. Despite some awareness concerning MA in the 1970s on TV channels in the world, the provision of regular MA services seems to have started in the 1990s. Legal arrangements achieved through disability movements (e.g. *Americans with Disabilities Act* (1990) in the USA, *Broadcasting Act* (1990) in the UK and *UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (2006)) seem to indicate three stages of MA, i.e. the pre-1990 stage, the intermediary stage (1990-2005) and the post-2006 stage. In Turkey, although the public broadcasting corporation TRT initiated *News for the Hearing Impaired* in 1984, accessible TV programs first came into public attention in the 2010s. Audio-visual content rendered accessible by Sesli Betimleme Derneği (a non-governmental organization representing the sensory-impaired community) is currently streamed on the websites of a number of broadcasters. There are also some national licensees that provide (open) subtitles for the deaf and hard-of-hearing on repeats of drama and soaps as well as live interpreting into Turkish Sign Language of their evening news. However, there is still no regular provision of MA services satisfying a certain percentage. In this respect, the first stage of MA in Turkey seems to have been marked by TRT's initiation of *Telegün* (via teletext technology) in 1990 and the second stage by Law No: 5378 on the rights of persons with disabilities enacted in 2005. The third stage will depend on possible legal regulations which would be binding for broadcasters.

Keywords: media accessibility, audiovisual translation, audio description, subtitling, sign language interpreting

GİRİŞ

1950'li yıllardan itibaren engeli olan bireylerin siyasal, ekonomik ve kültürel açılardan baskı altında oldukları, olumsuz koşullarda, bağımlı yaşamlar sürdürdükleri ve toplumun dışına itilerek en temel haklardan yoksun bırakıldıkları konusunda bir toplumsal bilinç oluşmaya başlamıştır (Charlton, 1998; Johnstone, 2001). Siyaset, ekonomi, toplum, kültür ve çevre alanlarında birtakım yükümlülükler öngören hak temelli yaklaşım, toplumsal adaletsizliğin önlenerek engeli olan bireylere yönelik yapısal ayrımcılığın sona erdirilmesini ve demokratik hakların yasal güvence altına alınmasını amaçlar (Johnstone, 2001, s. 22-24). Bu yaklaşım çerçevesinde engeli olan bireylerin bağımsız ve eşit vatandaşlar olarak topluma tam olarak katılmaları, kendileriyle ilgili verilecek kararlarda söz sahibi olmaları ve sunulan fırsatlardan eşit olarak yararlanmaları sağlanmaya çalışılmaktadır.

Engeli olan bireylerin güçlendirilerek kendi kaderlerini tayin edebilmeleri amacını güden sivil toplum hareketleri, 1970’li yıllardan itibaren erişilebilirlik yolunda önemli kazanımlar sağlamıştır (örn. ABD’deki *1973 Rehabilitasyon Yasası*, *1990 Engeli olan Amerikalılar Yasası*; Birleşik Krallık’taki (BK) *1990/1996 Yayıncılık Yasası* ve *2003 İletişim Yasası*). Bu yoldaki en önemli kazanımsa 2006’da imzaya sunulan Birleşmiş Milletler *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*’dir. Bu metnin amacı, engeli olan bireylerin haklarını sıralamak ve bu hakların gereğince kullanılmasını sağlama yolunda devletlere kılavuzluk edecek ayrıntılı bir kurallar bütünü ortaya koymaktır.

Madde 3 (f)’de tanımlanan erişilebilirlik ilkesine göre, topluma tam ve etkin katılım için engeli olan bireylerin öncelikle toplumun içinde yer alarak, insanlık onuruna yakışır bir yaşam sürmeleri gerekmektedir. Bunu sağlamak için de engeli olan bireylerin fiziksel çevreye, ulaşım olanaklarına, kamu tesis ve hizmetlerine, bilgi ve iletişim teknolojilerine ulaşmalarını kısıtlayan ya da olanaksız hale getiren bütün engellerin saptanıp tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir (Madde 9).

Erişilebilirlik, kültürel yaşama katılım hakkını da kapsadığından Madde 30’da (Kültürel Yaşama, Dinlenme, Boş Zaman Aktiviteleri ve Spor Faaliyetlerine Katılım) kültürel materyallere (Madde 30 (1, a)), TV programlarına, sinema filmlerine, tiyatro oyunlarına ve başka kültürel etkinliklere (Madde 30 (1, b)) ve kültürel etkinlik ya da hizmetlerin sunulduğu mekanlara erişimin (örn. sinema salonu, tiyatro salonu, müze, kütüphane, turistik tesis ve ulusal kültür açısından önemli anıt ve alanlar) (Madde 30 (1, c)) “ulaşılabilir biçim”de sağlanması öngörülmektedir.

Kültürel ürün ve hizmetleri erişilebilir kılmak amacıyla gerçekleştirilen etkinlikler zamanla medya erişilebilirliği (ME) olarak anılmaya başlanmıştır. Çeviribilim alanında ME denildiğinde ise TV, sinema, tiyatro, opera, bilgisayar oyunları, internet siteleri gibi hem görsel hem de işitsel öğeleri bir arada barındıran hizmet ve ürünlerin herkes için erişilebilir kılınmasını amaçlayan çağdaş çeviri uygulamaları anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, görsel-işitsel (Gİ) çeviri alanında son yıllarda kuramsal ve uygulamalı yönleriyle irdelenmekte olan üç temel ME uygulamasını (sesli betimleme, işitme engelliler için altyazı ve işaret dili çevirisi) ele alarak bu uygulamaların televizyon (TV) ortamındaki gelişiminin yasal düzenlemelerle biçimlenmiş üç aşamada değerlendirilebileceğini savunmaktır.

Uluslararası alanyazınının yanısıra konuyla ilgili çeşitli çevrimiçi kaynaklar taranarak elde edilen bilgilerin nitel çözümleme yöntemiyle değerlendirildiği bu çalışma şöyle düzenlenmiştir: Birinci bölümde, TV ortamında başvuru olan üç temel erişilebilirlik uygulaması olan sesli

betimleme, işitme engelliler için altyazı ve işaret dili çevirisinin dünyadaki gelişiminin kısa bir tarihçesi sunulacak ve bulguların üç gelişim aşamasını işaret ettiği gösterilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde, söz konusu uygulamaların Türkiye'deki gelişimiyle ilgili ulaşılabilen bilgiler sunulacaktır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'deki durumla ilgili bulgular genel olarak değerlendirilerek yaygın, düzenli ve nitelikli ME hizmetlerinin sunulabilmesine yönelik birtakım önerilerde bulunulacaktır. Sonuç bölümünde elde edilen bulguların bir özeti sunulacaktır.

1. Dünyada Televizyon Ortamında Erişilebilirlik Uygulamaları

Son yıllardaki Gİ çeviri araştırmalarında, ME uygulamaları öne çıkmış olup Gİ malzemelerin erişilebilir kılınması için gerçekleştirilen bu uygulamaların hedef kitlelerin gereksinimlerine göre düzenlenerek geliştirilmesine çalışılmaktadır. Görme engeli olan bireylere yönelik olarak sunulan uygulamalar arasında sesli betimleme, sesli altyazı/üstyazı, sesli betimleyici rehber, sesli anlatım, sesli tanıtım ve dokun-keşfet gezisi yer almaktadır. İşitme engeli olanlara yönelik olarak benimsenen iki temel uygulama ise (alt/üst)yazılama ve işaret dili çevirisidir.

ME hizmetlerinin en yaygın olduğu ortamsa TV'dir. TV, gelişmiş ülkelerdeki hanhalklarının %98'ine, gelişmekte olan ülkelerde ise hanhalklarının %73'üne ulaşmaktadır (Looms, 2011, s. i). Ayrıca, başta sağlık hizmetlerinin niteliğinin ve refah düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde ortalama yaşam süresi beklentisi yükselmiştir. Bu da ilerleyen yaş nedeniyle görme ve/veya işitme yitimiyle karşı karşıya kalacak kişilerin sayısının artması anlamına gelmektedir. Örneğin, 2050'ye kadar BK'ta görme yitiminden etkilenen vatandaş sayısının 4 milyona varacağı kestirilmektedir (Reviere, 2016, s. 234). Yine BK'ta işitme yitiminden etkilenmiş kişilerin sayısının 2035'e kadar 15,6 milyona -yani toplam nüfus içinde her 5 kişiden biri- ulaşmış olacağı düşünülmektedir (Action on Hearing Loss, 2016, s. 8).

Avrupa Birliği (AB) bağlamında, TV ortamındaki ME hizmetlerinin yaygınlaşmasını sağlayansa 1989/1997 *Sınırsız Televizyon Direktifi* (89/552/EEC) olmuştur. 2007/2010 *Görsel-işitsel Medya Hizmetleri Direktifi* (2010/13/EU) ise ME'nin AB ülkelerindeki gelişiminde bir köşetaşıdır. Özellikle Madde 7 ile medya hizmet sağlayıcılarının sundukları hizmetleri duyuusal engeli olan bireyler için erişilebilir kılmaları desteklenmektedir.

Bu nedenlerle, ME konusundaki çalışmaların büyük bir bölümü TV ortamındaki hizmetlerin geliştirilmesine yönlendirilmiştir. Yayıncı kurumlar açısından ME hizmetlerinin hangi saatlerde, hangi programlarda ve hangi tekniklerle sunulacağı önemli bir karardır. Analog TV ortamında genelde en kolay çözüme başvurulmuş ve sadece belli bir kitleye hitap eden özel programlar hazırlanarak ana zaman dilimi dışında yayınlanmıştır. Yayıncı kurum açısından en zorlayıcı çözüme, bütün programlarının bütün yayın

dilimlerinde açık ME hizmetleriyle sunulmasıdır. Ancak böyle bir uygulamanın genel izleyici kitlesinin tepkisini çekeceği düşünüldüğünden, yayıncılar daha maliyet-etkin, güvenilir ve kolay uygulanabilen çözüm arayışına girmektedir. Özellikle sayısal TV bağlamında ME hizmetlerinin kapalı olarak sunulabilmesi bir esneklik getirmiştir (Looms, 2011, s. 7). Aşağıdaki bölümlerde üç temel ME uygulamasının TV ortamındaki gelişimi değerlendirilecektir.

1.1. Sesli Betimleme

Sesli betimleme (SB), yalnızca sahne sanatlarında, TV ve sinemada değil, törenlerden spor karşılaşmalarına kadar pek çok ortamda uygulanabilen bir Gİ çeviri tekniğidir. Karakterlerin eylemleri, beden dili, yüz ifadeleri, sahne ve kostüm gibi görsel olarak sunulan öğeler ve görsel bilgi verilmeden anlaşılacak seslerin betimlendiği ek bir anlatı olan SB, aynı zamanda Gİ ürünün/ortamın özgün diyalog ve sesleriyle de etkileşim içindedir (Benecke, 2004; Reviere, 2016).

SB uygulanacak ürün izlendikten sonra görsel öğelerin sözcüklerle betimlendiği bir metin hazırlanır. Farklı kullanıcıların gereksinimleri ve tercihleri olduğu bilinciyle gözden geçirilerek son hali verilen metin, seslendirilerek kaydedilir. Bu aşamada, SB sesinin diyalogların arasındaki sessiz boşluklara sığdırılmasına ve olay örgüsünün alınılmasını etkileyebilecek ses ve müzik efektlerini kapatmamasına dikkat edilir (Benecke, 2004, s. 78-80).

İlk SB çalışmaları, ABD’de ortaya çıkmıştır. ABD Eğitim Bakanlığı’ndan Chet Avery, ilk kez 1964’te, eğitsel malzemelere işitme engelliler için altyazı eklendiği gibi görme engelliler için de “sesli altyazı” eklenebileceğini düşünmüşse de bu düşüncesinin gerçekleşmesi 1980’li yılları bulmuştur. ABD’de ilk (canlı) SB uygulaması, 1981’de tiyatro ortamında, The Metropolitan Washington Ear radyosunda program yapan Margaret Rockwell ve Cody Pfanstiehl’in desteğiyle denenmiştir (Snyder, 2014). San Francisco Devlet Üniversitesi’nden Gregory Frazier ise beraber TV izlediği kör arkadaşına fısıldadığı doğaçlama anlatımın, önceden hazırlanıp kaydedildiği takdirde sinema salonunda bir FM radyo alıcısıyla ya da (ABD’deki çoğu stereo TV aygıtında bulunan) ikincil ses kanalından (SAP) dinlenebileceğini düşünmüş ve 1974’te yazdığı yüksek lisans tezinde SB’nin temel ilkelerini ortaya koymuştur (Snyder, 2014).

TV ortamındaki ilk SB’li yayın 1983’te Japonya’daki bir özel TV kanalı olan NTV’de (açık hizmet olarak) sunulmuştur (Ofcom, 2000, s. 4-5; Snyder, 2014). ABD’de ise ilk SB’li ulusal TV yayını, 1988’de PBS’te Eugene O’Neill’in *Strange Interlude* adlı yapıtı için gerçekleştirilmiştir.

Avrupa’daki SB çalışmalarında BK başı çekmiştir. 1991’de Bağımsız Televizyon Komisyonu (ITC ya da şu anki adıyla Ofcom) tarafından kurulan Audetel Konsorsiyumu adındaki çalışma grubu, düzenli

SB'li yayına geçmek ve bir betimleme rehberi oluşturmak amacıyla harekete geçmiştir (Ofcom, 2000; Snyder, 2014).

Almanya'da 1993'te ilk defa ZDF kanalında SB'li bir film gösterilmiştir (Benecke, 2004, s. 78). 1997'den itibaren de SB uygulaması Bavyera Eyaleti'ndeki kamusal radyo-TV yayın kuruluşu (BR) tarafından kaynak ayrılarak düzenli hale getirilmiş; SB konusunda eğitim verilmiş ve başka yayıncılara yol gösterilmiştir (Benecke, 2004, s. 79).

Fransa'daki SB uygulamaları ise Valentin Haüy Derneği öncülüğünde başlatılmıştır. Bu dernekte görevli Marie-Luce Plumauzille, Maryvonne Simoneau ve Jean-Yves Simoneau 1989'da Gregory Frazier ve Auguste Coppola tarafından düzenlenen *Audiovision* başlıklı SB teknikleri eğitimine katılmış ve Auguste Coppola, *Audiovision* projesinin Fransa'da yürütme hakkını Valentin Haüy Derneği'ne vermiştir (AVH, 2020).

1.2. İşitme Engelliler için Altyazı

ABD'de kapalı/isteğe bağlı altyazı (CC: Closed Captioning), Avrupa'da ise sağır ve ağır işitme için altyazı (SDH(H): Subtitles for the Deaf and Hard-of-Hearing) adı verilen işitme engelliler için altyazı, Gİ medya ürünlerindeki işitsel öğelerin yazıyla iletilmesini sağlayan bir uygulamadır. Dillerarası altyazılardan farklı olarak, bu tür altyazılarda yalnızca karakterlerin diyalogları değil, sözel olmayan (örn. kapı zili, enstrümental müzik) ya da görüntülenmeyen kaynaklardan gelen sesler (örn. dış sesle anlatım, şarkı sözleri) de bilgi notu eklenerek aktarılır. Bu nedenle Türkçede ayrıntılı altyazı olarak da anılmaktadır.

Hazırlama sürecine bağlı olarak iki altyazı türü ayrıştırılmaktadır: (yer kısıtı nedeniyle bu çalışmada değinilemeyecek olan) canlı altyazı ve önceden hazırlanmış altyazı. Altyazılama süreci, zaman kodları yoluyla Gİ ürünündeki diyalogların hangi saniyelerde/karelerde başlayıp bittiğinin saptanmasıyla başlar. Dillerarası altyazı yapılacaksa yabancı dildeki diyaloglar yerel dile çevrilerek yazıya dönüştürülür. Diliçi altyazı yapılacaksa diyaloglar doğrudan çevriyazıya dönüştürülür. Genel izleyici kitlesinin okuma becerisi ve hızı göz önünde bulundurularak işitilen metin kısaltılıp yoğunlaştırılır. Bu da normal hızda sunulan diyalogların en az üçte bir oranında kısaltılması anlamına gelmektedir. Yayıncının benimsediği kurallara uygun (örn. iki satırda toplam 72 karakterden oluşan ve 6 saniye boyunca ekranda tutulan) altyazı birimleri oluşturularak ses ve görüntüyle eşlenmektedir (De Linde ve Kay, 1999; Neves, 2005; Looms, 2011).

Sessiz sinema döneminde, olay örgüsünün izlenebilmesi için filmin kareleri arasına arayazı eklenmiştir. 1930'lu yıllardan sonra sesli çekimin yaygınlaşmasıyla sinema, işitmeyenler için erişilemez hale gelmiştir. 1947'de, sessiz filmlerde rol almış bir sağır oyuncu olan Emerson Romero, filmlerin kareleri arasına arayazılama tekniğine benzer biçimde metin eklemeyi başarmıştır (De Linde ve Kay, 1999, s. 8; Neves, 2005, s. 107).

ABD'deki ilk altyazılı TV programı denemesi 1971'de Tennessee Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiş olup 1972'de *French Chef* adlı dizinin bir bölümü açık altyazıyla yayınlanmıştır. 1973'te ise PBS'teki haber programlarının tekrarları açık altyazıyla sunulmaya başlanmıştır (Neves, 2005, s. 109).

Her TV programına açık altyazı eklendiği takdirde işiten izleyicilerin tepki göstereceği düşünüldüğünden ABD'de VBI teknolojisi geliştirilmiş; böylece TV görüntü sinyalinin 21. satırına gizlenen altyazıların sadece çözücü aygıt edinen izleyiciler tarafından görüntülenmesi sağlanmıştır (Neves, 2005, s. 110). Avrupa'da kapalı altyazıyı olanaklı kılan 1972'de BK'ta geliştirilen ve TV sinyalinin 6-22. satırlarıyla 318-335. satırları arasında bilgi gizlemeye olanak tanıyan *Teletext* ile Fransa'da ilk kez 1979'da denenen *Antiope* (Acquisition Numérique et Télévisualisation d'Image organisées en Pages d'Écriture) sistemleri olmuştur (De Linde ve Kay, 1999, s. 8; Neves, 2005, s. 111; Cerezo Merchán ve Caschelin, 2017, s. 134).

Teletext yoluyla kapalı altyazı uygulaması ilk kez 1979'da BBC'de başlatılmış olup sonraki yıllarda sırasıyla Almanya, Avusturya, Belçika, İtalya, İspanya ve Portekiz'de bu hizmet düzenli hale getirilmiştir (Remael, 2007, s. 24-25; Kurz ve Mikulasek, 2004, s. 83-84). De Linde ve Kay, 1999, s. 9, Tablo 2'den derlenen bilgilere göre, 1994 itibarıyla ABD, Almanya, Belçika, BK, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, Kanada ve Norveç'te TV ortamında dillerarası/diliçi altyazılı program sunulmaktadır. 2005'e gelindiğinde ise bu ülkelere Estonya, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Macaristan ve Portekiz de katılmıştır (Timmermans, 2005, s. 30-98).

1.3. İşaret Dili Çevirisi

İşaret dilleri, görsel kanaldan iletilen ve eller, kollar, yüz ve üst bedende oluşturulan işaret ve hareketlerin anlamlı göstergeler olarak kullanılabilirdiği doğal dillerdir. Geçmişteki işaret dili çevirisi (İDÇ) etkinlikleri çoğu zaman, hem konuşma dilini hem de sağır ebeveynleri olduğu için işaret dilini anadil düzeyinde kullanabilen "kodalar" (CODA: Child of Deaf Adult) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sosyal hizmet ve din görevlileri ile işitme engelliler okullarında çalışan öğretmenler de gönüllülük temelinde bu işi yapmıştır. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren başta ABD olmak üzere işaret dili çevirmenliği bir meslek haline gelmiştir. 1964'te kurulan Sağırılar için Çevirmenler Derneği (RID) ilk meslek örgütü olup halen bazı ülkelerde önlisans, lisans ya da lisansüstü düzeyde eğitim almış çevirmenler görev yapmaktadır (Bontempo, 2015)

Bilinen kayda geçmiş ilk İDÇ uygulaması 1771'de Londra'da mahkeme ortamında gerçekleşmiştir (Stone ve Woll, 2008, s. 230). Günümüzde öncelikli olarak toplum çevirmenliği ortamlarında -yani

mahkeme, karakol, hastane gibi kamu hizmeti sunulan resmi daire ve kurumlarda- İDÇ gerekmektedir. Ayrıca, işiten ve işitmeyen çocukların bir arada öğrenim gördüğü kaynaştırma okullarında da İDÇ yaygınlaşmıştır. Sağır bireylerin iyi eğitim alarak meslek edinmeleri sonucu artık uluslararası konferans ortamlarında da İDÇ gerekli hale gelmiştir (Bontempo, 2015).

Avrupa’da ME konusunda farkındalığın artması ve özellikle 1988 ve 1998’de Avrupa Parlamentosu’nda alınan işaret dillerine yönelik kararlar, TV ortamında İDÇ uygulamalarının önünü açmıştır. 1988 *Sağırılar için İşaret Dilleri Kararı* uyarınca, yayıncılar haber, siyaset ve genel kültür gibi konulardaki TV programlarını İDÇ ya da altyazı ile sunmaya davet edilmiştir. Çocuklar ve yetişkinler için İDÇ, altyazı ve teletekstle sunulacak programların toplam yayın saatine göre oranını belirlemek ise Avrupa Yayın Birliği EBU’nun görevidir (Timmermans, 2005, s. 13-14). 1998 *İşaret Dilleri Kararı*’na göreyse Avrupa Komisyonu’nun kamusal TV kuruluşlarında İDÇ sunulabilmesi ve haber bültenlerinin ve özellikle seçim kampanyaları sırasında siyaset programlarının altyazıyla yayınlanması için yasal düzenleme olanaklarını araştırması öngörülmektedir (Timmermans, 2005, s. 15).

TV ortamında işaret dilinde hazırlanıp sunulan programlarla ulusal/yerel konuşma dilinden işaret diline çevrilen programlar arasında bir ayırım yapılmalıdır. 1994’e kadar çeşitli konularda (örn. magazin, din), işaret dilinde program sunan ülkeler BK, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, İsveç, İsviçre, Kanada, Norveç olup 2005’e kadar Finlandiya da onlara katılmıştır (De Linde ve Kay, 1999, s. 9, Tablo 2; Timmermans, 2005, s. 30-98).

İşaret dilindeki ilk programlar çocuklara yönelik olarak hazırlanmıştır. Örneğin, BK’ta ilk kez 1950’li yıllarda BBC’de *For Deaf Children* adlı program yayınlanmıştır. 1960’lı ve 1970’li yıllarda BBC’de *Vision On*, 1990’lı yıllarda ise Channel 4’te *The Vibe* adlı programlar sunulmuştur. Channel 4’teki *Vee-TV* adlı program hâlâ yayındadır (NDCS, 2005, s. 65). BBC’de 1981’den beri düzenli olarak yayınlanan *See Hear!* adlı program ise dünyada yetişkin sağırlara yönelik hazırlanan en uzun soluklu program olmuştur. İlk yıllarında Sağır (Maggie Woolley) ve işiten (Martin Colville) sunucular tarafından ortaklaşa hazırlanan program, işaret destekli İngilizce (Sign Supported English) ile sunulmuştur. Halen Sağır ve Britanya İşaret Dili (BSL) kullanıcıları sunucular tarafından hazırlanıp sunulan programın dili BSL’dir (BBC, 2020).

Başka gelişmiş ülkelerde de işaret dilinde hazırlanan programlara rastlanmaktadır. Örneğin, Kanada’da 1977’den itibaren yayınlanmaya başlayan programlar arasında Edmonton’da *Sign On* ve *Hands Around Town*, Saskatoon’da *Deaf Talk* ve Ottawa’da *Signs of the Times*, *Deaf Digest*, *Deaf Talk Show* ve *Silent News* sayılabilir (McDermid, 2008, s. 3-4). 1990’lı yıllardan itibaren Belçika, Finlandiya ve Çek Cumhuriyeti’nde de

benzer programlar sunulmaya başlanmıştır (Timmermans, 2005, s. 34, 45, 86).

İşaret diline çevrilen programlarsa genellikle haber içerikli olup zaman zaman genel kültür, eğlence ya da spor gibi konuları da kapsayabilmektedir. 1994 itibariyle TV’de işaret dilinde haber bülteni sunan ülkeler ABD, Almanya, Belçika, BK, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, Kanada, Norveç iken (De Linde ve Kay, 1999, s. 9, Tablo 2), 2005’e kadar Estonya, İrlanda, İtalya, Kıbrıs Rum Kesimi, Macaristan ve Portekiz’de de bu uygulamaya geçilmiştir (Timmermans, 2005, s. 30-98).

TV stüdyosunda İDÇ süreci şöyle gerçekleşmektedir: Görev alan çevirmen işitebiliyorsa, program metnini önceden okuyarak hazırlanır ve yayın sırasında dinlediği sesli metni eşzamanlı olarak işaret diline çevirir. Görev alan çevirmen sağırsa metni önceden çalışır; kullanacağı işaretleri tasarlar ve yayın sırasında teleprompter aygıtından sunulan görsel ipuçlarından da yararlanarak çeviriyi gerçekleştirir. Çevirmenin görüntüsü ekranın sağ ya da sol alt köşesinde, belli bir oranda küçültülmüş biçimde sunulur. Bazen de ana ekran görüntüsü kısmen küçültülerek çevirmenin daha büyük görünmesi sağlanabilmektedir. Çeviri canlı yayınlanabileceği gibi önceden çekim de yapılabilmektedir. Bu durumda çevirmenin çeviri sırasındaki görüntüsü özgün programın üzerine bindirilerek anuyumlu bir biçimde kaydedilmekte olup bu biçimde yayına verilmektedir.

Elde edilebilen bilgilere göre, dünyada İDÇ ile sunulan ilk haber bülteni, 1978’de Kanada’da Vancouver ve çevresindeki İngilizce konuşulan bölgeye kablolu TV yayını yapan CBC kanalında Kanada’ya özgü Amerikan İşaret Dili (ASL) kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Carbin, 1996, s. 328). Ayrıca *Show of Hands* adlı program Mary Butterfield tarafından, 1981’de *News Digest* adlı program ise gönüllüler tarafından işaret diline çevrilmiştir (McDermid, 2008, s. 3-4).

ABD’de TV’de İDÇ konusunda ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır. 1983’te Belçika yapımı çizgi film dizisi *Şirinler* ASL çevirisiyle yayınlanmıştır (Neves, 2007, s. 257). 2004-2009 arasında da Showtime kanalında *The L-word* adlı programda ASL kullanılmıştır. 2010’dan beri ABC Family kanalında *Switched at birth* adlı programda ASL kullanılmaktadır. Sağır yarışmacıların katıldığı bazı programlarda da ASL çevirisine başvurulmuştur (Ellcessor, 2015, s. 588).

Avusturya’da İDÇ, 1980’li yılların ortasından itibaren *Mini-ZIB* adındaki çocuklara yönelik aylık haber bülteninde uygulanmıştır. 1990’lı yılların ortasından beri de *Wochenschau* adlı haftalık haber magazin programı hem İDÇ hem de altyazılı olarak yayınlanmaktadır. Ayrıca, *Lesen statt Hören* adlı elektronik gazete hizmeti de yine teletext yoluyla sunulmaktadır (Kurz ve Mikulasek, 2004, s. 84-86).

1.4. Televizyon Ortamındaki Erişilebilirlik Uygulamalarının Gelişim Aşamaları

Yukarıdaki bölümlerde üç temel ME uygulamasının kısa tarihçesi sunulmuştur. Söz konusu uygulamaların TV ortamındaki ilk denemeleri 1970’li ve 1980’li yıllara rastlansa da düzenli hizmet sunulması 1990’lı yılları bulmuştur. 1990 öncesinin siyasal ve toplumsal bağlamına bakıldığında, 1950’li yıllardan beri süregelen sivil toplum hareketleri sayesinde erişilebilirliğin bir hak olduğu düşüncesinin yerleştiği ve 1990 *Engeli olan Amerikalılar Yasası* ile ivme kazandığı görülmektedir. Bu yıllarda yürürlüğe konulan AB’deki 1988 *Sağırklar için İşaret Dilleri Kararı*, 1989/1997 *Sınırsız Televizyon Direktifi* ve BK’taki 1990/1996 *Yayıncılık Yasası* ise TV yayıncılığı açısından belirleyici olmuştur. 2006 *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*, erişilebilirliğin sözleşmeye taraf olan ülkelerde her alanda ve tam olarak uygulamaya geçirilmesi bakımından bağlayıcıdır. Böylece, yayın kuruluşlarının sundukları hizmet ve ürünlerin erişilebilirlik niteliklerini belirleyen yasal düzenlemeler yapılabilmektedir (örn. AB’de 2007/2010 *Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Direktifi* (2010/13/EU); ABD’de 2010 *21. Yüzyıl İletişim ve Video Erişilebilirliği Yasası*). O halde, dünyada ME’nin TV ortamındaki gelişiminin yasal düzenlemelerle biçimlenmiş üç temel aşamada değerlendirilebileceği savunulabilir: (1) 1990 öncesi aşama, (2) 1990-2005 arasındaki aşama, ve (3) 2006 sonrasındaki aşama.

(1) 1990 öncesi aşamada, II. Dünya Savaşı sonrasında bireysel çabalarla yürütülen amatör çalışmalar vurgulanmalıdır. Bu aşamada çeşitli kapalı altyazı yöntemleri denenmiş; İDÇ uygulamaları başlamış ve öncü SB uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Ancak bu uygulamalar düzenli bir hizmete dönüşmemiştir.

(2) 1990-2005 arasındaki aşamada, yasal düzenlemelerin sağladığı destekle, kurumsallaşma ve standartlaşma çabaları ortaya çıkmıştır. Başta BK ve ABD olmak üzere çeşitli ülkelerde örnek uygulamalar başlatılmıştır. Bu aşamada yürürlükteki yasal düzenlemelere bağlı olarak, sunulan hizmetlerde yaygınlık, düzenlilik ve nitelik bakımından ülkeler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır.

(3) 2006 sonrasındaki aşama ise ME’nin şu an ulaştığı noktadır. Birçok gelişmiş ülkede yaygın, düzenli ve nitelikli erişilebilirlik hizmetleri sunulabilmektedir. Avrupa’daki ME hizmetleri konusundaki bir araştırmaya göre, 36 EBU üyesi katılımcı kurumda sunulan bütün programların ortalama %66’sı erişilebilir durumdadır. Bu kurumların %100’ünde altyazı, %86’sında ise SB ve İDÇ bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak yayıncı kurumun kendi internet sitesinden olmak üzere sosyal ağlar, kablolu yayın, mobil aygıt ya da isteğe bağlı yayın (VOD) yoluyla ve analog teletext, DVB teletext, DVB altyazılama ya da internetten duraksız yayım gibi teknolojik seçeneklere başvurularak altyazılı yayın yapılmaktadır. SB’li yayın oranı ortalama %13’tür. Haber bültenleri ağırlıklı olmak üzere toplam ortalama

%4 oranında işaret dilinde yayın yapılmakta olup bu yayınların büyük çoğunluğu (%90) çevrimiçi yayınlanmaktadır (EBU/Eurovision, 2016).

ME uygulamalarının yaygınlaşmasında belirleyici etmenlerden biri de teknolojik gelişmeler olmuştur. Kullanıma sunulan yeni yazılım ve donanımlar, hazırlık süreçlerinde verimliliği arttırarak maliyetin düşürülmesini sağlamıştır. Kapalı altyazıyı olanaklı kılan *VBI*, *Teletext* ve *Antiope* teknolojileri olmuştur. Ses ve görüntü dosyalarını düzenlemek için geliştirilmiş genel amaçlı yazılımların (örn. *ProTools*, *Adobe Premiere*) yanısıra SB'ye özgü yazılımlar (örn. *Starfish Isis AD 6*, *Softel ADept*) SB uygulamalarını kolaylaştırmıştır. İDÇ açısından da bazı çekim/yayın yöntemleri (örn. *PIP*, *Chroma key*) belirleyici olmuştur.

Sayısallaşma bağlamında araştırma-geliştirme çalışmaları da desteklenmektedir. Örneğin, AB ülkelerinde 2008-2017 yılları arasında üç geniş çaplı araştırma projesi yürütülmüştür: *Herkes için Sayısal Televizyon (DTV4ALL)*, *Sesli Betimleme: Körler için Yaşam Boyu Erişim (ADLAB)* ve *Herkes için Melez Genişbant Televizyon Yayını (Hbb4all)*. Yukarıda sözü geçen EBU/Eurovision araştırmasından da anlaşılacağı üzere, ME hizmetlerinin nicelik bakımından yasalarda öngörülen düzeye ulaşmış olması, niteliğin artırılması yönündeki çalışmalara hız kazandırmıştır. Halen üzerinde durulan konular arasında meslekleşme ve en iyi uygulamalar bulunmaktadır.

Toparlarsak, dünyada TV ortamındaki ME'nin gelişimi, başta yasal düzenlemeler olmak üzere çeşitli etmenlerden etkilenmiş olup hizmetlerin yaygınlığı, düzenliliği ve niteliği ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. Aşağıdaki bölümlerde ME'nin Türkiye'de TV ortamındaki gelişimine odaklanılacaktır.

2. Türkiye'de Televizyon Ortamında Erişilebilirlik Uygulamaları

Türkiye'de TV yayıncılığı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT) 1968'deki ilk deneme yayınıyla başlamıştır. 1968-1990 arasındaki TV yayınları da tamamen TRT tarafından yürütüldüğünden TRT pek çok konuda öncülük görevi üstlenmiştir. Bunlara örnek olarak, 1984'te renkli yayına geçiş, 1987'de ilk uydu yayını, 1999'da kurumsal internet sitesinin açılması ve 2015'te ilk 4K yayının gerçekleştirilmesi verilebilir (TRT, 2020). EBU, hem araştırma/teknoloji konusunda işbirliklerini hem de Gİ içeriğinin üye kurumlar arasında değişimini kolaylaştıracak yayın standartlarının (örn. MPEG-2, DVB) geliştirilmesini desteklemektedir (Looms, 2011). Bu açıdan, EBU'nun kurucuları arasında yer alan TRT'nin öteki EBU üyelerindeki gelişmeleri yakından izleyerek olanaklar ölçüsünde ve olabildiğince az gecikmeyle gerçekleştirmeye çalıştığı kestirilebilir.

TRT'de 1970'li yıllardan itibaren yabancı programlar Türkçe seslendirmeye sunulmuş; gerektiğinde altyazıya da başvurulmuştur (örn. Hollywood müziklerinin şarkılı bölümleri). Bir başka deyişle, başlangıçtan

günümüze kadar düzenli olarak nitelikli dillerarası çeviri hizmeti sunulmuştur. Ancak, 1990'lı yıllara kadar aşağıda değinilecek *İşitme Engelliler için Haber* dışında TRT kanallarında herhangi bir erişilebilirlik uygulamasının bulunduğu söylenilemez. Bu bakımdan, teletekst teknolojisine dayalı olarak 1990'da *Telegün* yayınının başlatılması bir dönüm noktası sayılabilir.

Aşağıdaki bölümlerde 2010'lu yıllarda Türkiye'de gündeme gelen ME uygulamalarının TV ortamındaki gelişimi konusunda elde edilebilen bilgiler sunulacaktır.

2.1. Sesli Betimleme

Türkiye'deki ilk SB çalışması, Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Sesli Betimleme Ekibi tarafından 2006'da Umut Aral'ın kısa metrajlı *Çarpışma* filmi için gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarını bir süre gönüllülük temelinde sürdüren bu küçük ekip, 2010'da Sesli Betimleme Derneği'ni (SEBEDER) kurarak çalışmalarına daha profesyonel bir nitelik kazandırmıştır (SEBEDER, 2020).

Türkiye'nin ilk SB'li TV dizisi 2011'de Kanal D için hazırlanan *Öyle Bir Geçer Zaman Ki* (Zeynep Günay Tan, 2010-2013) olmuştur. Söz konusu kanal, hem SB çalışmalarına verdiği destekle derneğin adını duyurmasını sağlamış hem de birçok programının (SB, altyazı ve İDÇ eklenerek) erişilebilir hale getirilmesi için kaynak ayırmıştır. 2011'den beri yayınlanmış programlardan bazıları (örn. dizi, yarışma) erişilebilir sürümleriyle kanalın kurumsal internet sitesinde çevrimiçi olarak sunulmaktadır.

TRT, 2012'de Türkiye'deki ME uygulamaları açısından ciddi bir adım atarak dış yapım sözleşmelerine bir erişilebilirlik maddesi eklemiştir. Bu maddeye göre, örneğin TRT-1'de yayınlanacak dizileri hazırlayan şirketler, yapımlarını hem özgün hem de erişilebilir sürüm olarak teslim etmekle yükümlüdür. TRT-1 dizilerinin yanısıra TRT-ÇOCUK, TRT-BELGESEL ve TRT-OKUL kanallarındaki bazı programların da erişilebilir sürümleri 2012'den beri Engelsiz TRT'de yayınlanmaktadır.

Özel kanallar arasında maddi nedenlerle hizmet alımını durduranlar bulunsa da çeşitli kanallar için başlatılan çalışmalar halen sürmektedir. Şimdiye kadar, FOX TV, Show TV ve Star TV gibi çok izlenen ulusal kanallar için birtakım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, sayısal TV teknolojisi sayesinde, Gİ ürünlerin gerçek zamanlı yayını sırasında, eşzamanlı olarak SB sesi dinlenebilmektedir (örn. Digitürk, Türk Telekom-Tivibu, Netflix) (SEBEDER, 2020).

2.2. İşitme Engelliler için Altyazı

Yukarıda değinildiği gibi, TRT'deki *Telegün* uygulaması, günümüzdeki anlamıyla olmasa da bir erişilebilirlik uygulaması olarak kabul edilebilir. Bu

sayede, siyaset, kültür-sanat, ekonomi (örn. döviz kurları, borsa rakamları), sağlık gibi konulara ilişkin (görsel-sözel) bilgiye TV ekranı yoluyla kolayca ulaşmak olanaklı hale gelmiştir. TRT'deki teletext altyapısı (bir diliçi çeviri uygulaması olan) kapalı altyazı sunmak için kullanılmasa da yabancı Gİ yapımlar için üretilen dillerarası altyazılar, izleyici kitlesinin açık altyazı uygulamasına alışmasını sağlamıştır. Ancak genel izleyici kitlesine yönelik olarak hazırlanan bu altyazılarda diyalogların dışındaki seslerle (örn. telefon sesi) ilgili bilgi verilmediğinden işitme engellilerin gereksinimlerinin tam olarak karşılandığı söylenilemez.

Bu gereksinimleri karşılayabilecek altyazılar, 2011 sonrasında SEBEDER'in erişilebilir hale getirdiği Gİ ürünler için hazırlanmaya başlanmıştır. 2018'de FOX TV'nin gündüz kuşağındaki bazı programlarında açık altyazı uygulaması başlatılmıştır. 2020 itibarıyla bazı kanallardaki dizi tekrarlarında da açık altyazılı yayın yapılmaktadır (örn. Show TV). Bazı kanallarda ise stüdyo dışında/ideal olmayan koşullarda ses kaydı yapılmış çekimlerde (örn. TV8'deki *Survivor*) anlaşılabilirliği arttırmak için yayında işitilen sözcüklerin çevriyazısı gibi düşünülebilecek açık altyazılar sunulmaktadır. Haber kanallarında ise ekranı kısmen dolduran altyazı metinleri sunulmaktadır. Örneğin, NTV'de ekranın en altında yer alan yatay kuşakta sağdan sola kayan ya da tümce tümce beliren haber başlıkları/özetleri yer almakta; onun üzerindeki bir başka kuşakta ise sunulan programda vurgulanan noktalara yer verilmektedir. Ancak aynı anda sunulan bütün bu yazıları okumak, okuma becerisi yüksek olan izleyiciler için bile yorucu olabilmektedir. Bu bakımdan hızla akan bu metinlerin anadilleri Türk İşaret Dili (TİD), ikinci dilleri ise Türkçe olan sağır izleyicilere hitap ettiği düşünülemez.

2.3. İşaret Dili Çevirisi

Türkiye'de TV ortamında TİD çevirisini inceleyen bir araştırmaya rastlanılmamıştır. TİD yoluyla sağlanan erişilebilirlik hizmetleri konusunda edinilebilen bilgiler, Türkiye'deki sağır gençlerin iletişim alışkanlıklarına odaklanan İlkbaşaran (2016)'da sunulanlarla sınırlıdır.

Türkiye'de işitme engeli olan bireylerin haberlere erişebilmesi için gerçekleştirilmiş ilk uygulama, TRT tarafından 14 Ekim 1984'te başlatılan *İşitme Engelliler için Haber*'dir (Cankaya, 2003, s. 377). Bu programda TİD çevirisine başvurulmamış, TRT'nin deneyimli spikerlerinden Ersin İmer haber metnini, ekrandaki Türkçe altyazılar eşliğinde ve dudak okumaya olanak sağlayacak biçimde yavaşlatarak seslendirmiştir.

Türkiye'deki sağır bireylere İDÇ yoluyla erişilebilir kılınan ilk program türü ise yukarıda sözü edilen birçok ülkede olduğu gibi yine haberler olmuştur. 1993'ten itibaren, TİD'i anadil olarak kullanan bir koda olan Nermin Merdanoğlu'nun Türkçe-TİD çevirisiyle sunulan *İşitme Engelliler Haber Bülteni* 10 yıl boyunca haftada bir kez TRT-1'den

yayınlanmıştır (İlkbaşaran, 2016, s. 428). Bu haber bülteni, 2000’li yıllarda TRT-2’den Bahar Koral ve Bahar Gökkuş’un çevirisiyle sürdürülmüştür. 2010’dan sonra da TRT-Haber kanalından yayınlanan bu programda Bahar Gökkuş çeviri görevini üstlenmiştir. TRT dışında TİD çevirisiyle haber sunan ilk özel kanal ise 2011’de Fox TV olmuştur. *Çalar Saat* adlı sabah programında yine bir koda olan Ercüment Tanrıverdi tarafından Türkçe-TİD çevirisi yapılmıştır. Ancak, sağır gençler bu programları yayın saati, içerik ya da çevirmenleri anlamama gibi nedenlerle düzenli olarak takip etmemekte, onun yerine TRT’nin kurumsal internet sitesinde sunulan arşivinden yararlanmaktadır. TBMM TV’de siyasal parti liderlerinin haftalık konuşmaları da canlı TİD çevirisiyle yayınlanmaktadır (İlkbaşaran, 2016, s. 429). Canlı TİD çevirisiyle haber sunulan kanallar artık TRT, FOX TV ve NTV’yle sınırlı değildir. 2020 itibarıyla ATV, Kanal D, Show TV ve Star TV’de de ana haber bülteninde TİD çevirisi sunulmaya başlanmıştır.

TİD’e çevrilen haber dışındaki ilk program ise Okan Bayülgen’in canlı yayınlanan sohbet programı olmuştur. İlk kez 2012’de TV8’de gerçekleşen bu canlı TİD çevirisi uygulaması, Okan Bayülgen’in 2013’te geçtiği Show TV’de koda çevirmenler olan Neslihan Kurt ve Esra Karadağ tarafından sürdürülmüştür (İlkbaşaran, 2016, s. 429). Halen Diyanet TV’de de çeşitli konularda (örn. İslam tarihi) hazırlanan programlar ve Cuma hutbeleri için TİD çevirisi sunulmaktadır. Bu uygulamalardan bazıları canlıken bazıları da önceden çekilerek kaydedilmiştir.

1998-2004 arasında TRT-2’den yayınlanarak toplam 300 bölüme ulaşan *İki Elin Sesi* ise, Nermin Merdanoğlu tarafından hazırlanmış olup TİD ile sunulan ilk program olmuştur (İlkbaşaran, 2016, s. 428). Halen Diyanet TV’de TİD-Türkçe seslendirme ile sunulan ikidilli yayınlar bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi, TİD’e çevrilerek erişilebilir kılınan birçok program TV kanallarının resmi internet sitelerinde sunulmaktadır. Türkiye’deki Sağır toplumun ve TİD’in görünürlüğünün artması konusunda TV’nin etkisi tartışılmaz (İlkbaşaran, 2016, s. 429). Dolayısıyla TİD çevirisi hizmetlerinin açık ve olağan TV yayını olarak sunulması önemlidir. Bu tür yayınlara örnek olarak Show TV’de yayınlanan *Pepee* adlı çocuklara yönelik çizgi film (Düşyeri Yapım, 2013) ve Türk Telekom-Tivibu’daki 2017-2018 Ramazan ayı özel programları verilebilir (SEBEDER, 2020).

3. Türkiye'deki Erişilebilirlik Uygulamalarına Yönelik Genel Bir Değerlendirme ve Öneriler

Yukarıdaki bölümlerde üç temel ME uygulamasının Türkiye'deki gelişimiyle ilgili ulaşılabilen bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde önce bulgulara daha geniş bir perspektiften bakılarak genel bir değerlendirme yapılacak sonra da yakın gelecekte daha fazla ve daha nitelikli erişilebilirlik hizmeti sunulabilmesi için birtakım önerilerde bulunulacaktır.

Elbette ki ME uygulamalarının Türkiye'deki gelişimi, engellilik araştırmaları çerçevesinde, toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuksal bağlam göz önüne alınarak ele alınmalıdır. Bu konulara çalışmanın kısıtlı kapsamında yer verilememiş olsa da en azından erişilebilirlikle ilgili yasal düzenlemelere kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır.

Türkiye'de engellilerin gereksinimlerine yönelik ilk düzenleme 2828 sayılı *Sosyal Hizmetler Kanunu*'dur (RG-25/05/1983-18059). Engelli haklarını güvenceye alan en önemli metinse 5378 sayılı *Engelliler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*'dur (RG-7/7/2005-25868). Bilindiği üzere, 2005'teki AB'ye tam üyelik müzakerelerinin başlaması öncesinde, yürürlükteki mevzuat güncellenerek ya da yenileri oluşturularak başta insan hakları olmak üzere çeşitli alanlarda hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmiştir (örn. 2002-2004 arasındaki 8 uyum ve 2 anayasa paketi) (ABB, 2020).

Var olan mevzuatta erişilebilirliğe yönelik değişikliklerden bazıları 5378 sayılı yasanın yanısıra 2006 *Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*'nin Türkiye'de yürürlüğe girmesinin ardından gerçekleştirilmiştir (örn. 2828 sayılı yasada işaret diline yönelik Ek Madde 8 (Ek: 1/7/2005-5378/30 md.); bilgi, hizmet ve fiziksel çevre koşullarının erişilebilirliğine yönelik (Madde 4 Ek fıkra: 3/6/2011-KHK-633/35 md.).

TV yayıncılığı bağlamında ise Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK) *Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliği*'ne (RG-2/11/2011-28103) 2014'te eklenen erişilebilirlik maddesinde (Ek: RG-3/4/2014-28961) belirli bir süre içinde çeşitli oranlarda altyazı hizmeti sunulması öngörülmüştür. Ancak uygulamada aksaklıklar görülmesi nedeniyle erişilebilirliğin "kademeli geçişle iyileştirilmesi" amacıyla bir çalıştay düzenlenmiştir (RTÜK, 2019, s. 44). Bu çalıştay kapsamında, ayrıntılı altyazı, İDÇ ve SB için, ilgili paydaşların yer aldığı birer komisyon oluşturulmuştur. ME hizmetleri sektörü henüz oluşmadığından herhangi bir özel hizmet sağlayıcı katılmasa da bu komisyonlarda ilgili kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları/kullanıcı örgütleri, Sesli Betimleme Derneği (SEBEDER), kamusal ve özel yayıncı kuruluşlar, uygulamacılar (örn. TİD çevirmeni, altyazı çevirmeni, betimlemeci) ve çeviribilim araştırmacıları temsil edilmiştir. Çalıştay sonuç bildirisi, bilgilendirme ve

farkındalık uyandırma amacıyla hazırlanmış olup bir tavsiye niteliğindedir (RTÜK, 2019, s. 41).

Bu çalıştayın olumlu bir sonucuysa RTÜK *Sağırların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik* (RG-11/10/2019-30915) olmuştur. Bu yönetmelikte en az bir ME yöntemiyle erişilebilir hale getirilmiş TV programları “engelli dostu program” olarak tanımlanmıştır (Madde 4 (1, d)). Ana haber bültenlerinde İDÇ hizmetinin sunulmasının yanısıra (Madde 6 (1, a)) belirli oranlarda engelli dostu yayın yapılması zorunlu hale gelmiştir. Örneğin, yayıncıların iki yıl içinde toplam aylık yayın sürelerinin (içinde her bir ME yönteminden en az %5’er olmak üzere) %25’ini erişilebilir olarak sunmaları gerekmektedir (Madde 5 (1, b)).

Yukarıdaki bölümlerde Türkiye’deki kısa tarihçesi sunulan ME uygulamalarının gelişimi bu bağlamda değerlendirildiğinde göze çarpan noktalar şöyledir:

1990 öncesinde ME yöntemlerinin günümüzdeki tanımlarıyla doğrudan ilişkilendirilebilecek herhangi bir uygulama bulunmamaktadır. 1984’ten itibaren sunulmaya başlanan *İşitme Engelliler için Haber*’de hafta boyunca genel izleyici kitlesine sunulan bazı haber metinlerinden oluşan içerik, altyazı desteğiyle ve yavaşlatılarak seslendirilmiştir. Bir başka deyişle, bu özel program, analog TV dönemine özgü bir çözüm olarak, belli bir kitleye yönelik hazırlanıp ana zaman dilimi dışında yayınlanmıştır. İzleyici kitlesi olaraksa Türkçe okuyabilen ağır işiten bireylere ulaşabildiği açıktır. Ancak o yıllarda TRT’de sadece resmi dilde yayın yapılabildiğinden anadili TİD olan sağır bireylerin bilinçli olarak gözardı edildiği düşünülemez.

1990’dan beri sürdürülen *Telegün* de üç temel ME yönteminden herhangi birinin tanımına uymamaktadır. (Türkçe bilmeyen sağır izleyicilere hitap etmeyen) *Telegün*’ün doğrudan işitme engeli olan bireylerin gereksinimlerini gidermek amacıyla gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Bu uygulamaya geçişin ardındaki olası nedenler açık olmasa da 1990’da ABD’de *Engeli Olan Amerikalılar Yasası*’nın yürürlüğe girmesini sağlayan ve bütün dünyada ses getiren çarpıcı eylemlerin (örn. *Capitol Crawl* eylemi) Türkiye’de de bir etkisi olduğu kestirilebilir. Ancak TRT açısından bir olası neden, kamusal TV olarak, başka EBU üyelerinde 1980’li yıllardan beri yürütülmekte olan teletekst hizmetini, teknolojik altyapı tamamlanıp nitelikli ve sürdürülebilir hizmet verilebilecek duruma gelinir gelinmez halka sunma isteği olabilir.

1990 sonrasında kurulan özel TV kanallarında ise 2010’lu yıllara kadar duyuusal engeli olan bireylerin gereksinimlerine yönelik herhangi bir uygulama gerçekleştirilmemiştir. Bu kanallar arasında ticari rekabet olmasına karşın toplumun genelinde bir farkındalık olmadığından erişilebilir

yayınların yayıncı kuruma saygınlık kazandırabileceğinin anlaşılması zaman almıştır.

Türkiye'deki TV yayınlarına genel olarak bakıldığında, 2011 öncesinde SB ya da (işitme engellilerin gereksinimlerine yönelik uyarlamalar bakımından dillerarası altyazıdan farklılaşmış) altyazı sunulmadığı anlaşılmaktadır. Haber metinleri için TİD çevirisi ise başta Nermin Merdanoğlu olmak üzere koda çevirmenlerin katkılarıyla 1993'ten günümüze kadar TRT'de kesintisiz bir biçimde sürdürülebilmektedir. Özel kanallarda TİD çevirisinin sunulması ise yine 2011 sonrasına rastlamaktadır. Öyleyse, Türkiye'deki ME uygulamalarının birinci gelişme aşamasına 1990'da, ikinci aşamasına 5378 sayılı yasanın kabul edildiği 2005'te girdiği ileri sürülebilir.

Birinci aşamadaki (1990-2004) ME uygulamaları, yalnızca TRT bünyesinde gerçekleştirildiğinden yaygın bir hizmet arzından söz edilemez. TRT'deki programlar düzenli olsa da süre ve sıklık bakımından sınırlı kalmış olup hiçbir zaman ana zaman diliminde yayınlanmamıştır. Hizmet niteliğinin korunmasını sağlayansa TRT'nin niteliğe verdiği önemin yanısıra uygulamalarda görev alanların bireysel çabaları olmuştur. Örneğin, kendisini Sağır topluma adanmış Nermin Merdanoğlu, çalışmalarıyla söz konusu bireylerin görünürlük kazanmalarına ve gereksinimlerinin gündeme gelmesine katkıda bulunmuştur (örn. iki haftada bir Cumartesi günleri yayınlanan *Sessizliğin Sesi* programı (Hürriyet, 1998)).

İkinci aşamada ise engelli haklarına ve erişilebilirliğe yönelik yasal düzenlemeler dikkat çekmektedir. Bu aşamanın bir başka özelliği ise hizmet sağlayıcı bir kurumun -yani SEBEDER'in- ortaya çıkmış olmasıdır. Serbest piyasada yetişmiş eleman olmadığı gibi ME uygulamaları için gereken bilgi, beceri ve yetkinliklere sahip çalışanı da bulunmayan yayıncılar açısından SEBEDER'in sunduğu hizmetler kolaylık sağlamıştır. 2006'da görme engellilerin sinema filmlerine erişimini sağlamak amacıyla yola çıkmış olsa da 2012'de hedef kitlesi ve hizmet kapsamı genişletilen SEBEDER, günümüzde duyuşal engeli olan bireyleri temsil eden ve üç temel ME uygulamasını da gerçekleştirebilen bir sivil toplum kuruluşudur. Uygulamaların niteliğinin korunması için hem sürekli hizmet-içi eğitim verilmekte hem de kullanıcılardan geribildirim alınarak iyileştirme ve/veya güncelleme yapılmaktadır. Kullanıcılarla kurulan sağlam bağın temelindeyse üretim süreçlerinde engeli olan ve olmayan kılıcılarının işbirliği içinde çalışması yatmaktadır.

Halen SEBEDER tarafından SB, altyazı ve İDÇ eklenerek erişilebilir duruma getirilmiş Gİ içeriğe bazı yayın kuruluşlarının internet sitelerinden ulaşılabilir. Yukarıda sözü geçen yeni RTÜK yönetmeliği sayesinde 2020 başından beri TV ortamında sunulan hizmetler artmıştır. Böylece duyuşal engeli olan bireylerin gereksinimleri konusunda toplumda -sınırlı da olsa- bir farkındalık uyandırdığı düşünülebilir. Söz konusu yönetmeliğin

gereklerinin yerine getirilmesi için bir izleme yöntemi öngörülürse de (Madde 5 (8)) yaygın, belirli oranlarda, düzenli, nitelikli ve gerçek zamanlı yayın sırasında hizmet sunulup sunulmayacağını zaman gösterecektir. Bu erişilebilir yayın koşulları gerçekleştiği takdirde Türkiye'deki ME'nin üçüncü aşamasına geçilebileceği savunulabilir.

Bu çerçevede, ME konusunda yol almış ülkelerin deneyimlerinden yararlanılarak Türkiye'de nitelikli erişilebilir yayınların yaygınlaşmasına yönelik beş konuda öneride bulunulabilir.

İlk olarak, işitme ve görme engeli olan vatandaşların erişilebilirlik gereksinimleri ve yasalar çerçevesinde sahip oldukları vatandaşlık hakları konusunda toplumsal farkındalık yaratılmalıdır. Erişilebilirlik konusunda gerekli bilince ulaşan genel izleyici kitlesi açık ME hizmetlerinin sunulmasını destekleyecektir. Böylece yayıncılar da izleyici tepkisi nedeniyle reklam gelirlerinin düşmesinden endişe duymayacaklardır. Yerli ve yabancı Gİ ürünlerin açık ve işitme engellilere yönelik ayrıntıların eklendiği altyazılarla sunulması herkes için (örn. okuryazarlık düzeyi henüz gelişmekte olan çocuklar, göçmenler vb.) yararlıdır. Açık sunulan SB de bütün dikkatini TV'ye vermek istemeyenler için (örn. ev hanımları) olumludur. İDÇ ile sunulan haber bültenleriyse Türkiye'de artık alışlagelmiş bir durumdur.

İkinci olarak, uygulamaların niteliğini geliştirmek için dünyadaki en iyi uygulamalar Türkiye'de de benimsenmelidir. Dünyada üretim süreçlerini verimli hale getiren teknoloji ve/veya yöntemler 2000'li yıllara kadar ana hatlarıyla belirlenmiş olduğundan teknoloji, Türkiye'de ME'nin gelişimi açısından belirleyici olmamıştır. Yeterli kaynak olduğu sürece küresel dünyada piyasaya sürülen genel amaçlı teknoloji ürünlerine bütün ülkelerde aynı anda ulaşılabilir. Bu durumda, halen kullanımda olan Türkçe konuşma tanıma, çevriyazı ve yapay seslendirme yazılımlarının niteliği artırılabilir. Ayrıca, TİD çevirisi yapabilecek avatar geliştirilebilir. Kapalı hizmet sunulmasını sağlayacak bu çalışmalar sonuç verinceye kadar açık hizmet sağlanması için olanaklar seferber edilmelidir. Başlıca TV kanallarının aynı zamanda radyo kanalları bulunduğundan, SB sesi, TV yayınıyla eşzamanlı olarak radyodan yayınlanabilir. Sayısal TV altyapısı tamamlandığında ise EBU üyesi kurumlarda benimsenen DVB altyazı ve SB için sanal kanal yöntemlerine geçilebilir; İDÇ için de ikincil ekran (örn. tablet) kullanılarak eşzamanlı yayın yapılabilir.

Üçüncü olarak, yalnızca güncel programlar değil yakın geçmişte yayınlanarak arşivlenmiş programlar da erişilebilir hale getirilerek çeşitlilik artırılabilir. Bu konuda özellikle okul öncesi dönemine yönelik animasyonlara öncelik tanınmalıdır. Genel olarak, SB ve ayrıntılı altyazı uygulamalarında yetişkin izleyici kitlesiyle çocuk izleyici kitlesi arasında bir ayırım yapılmamaktadır. Ancak, yukarıda bahsedildiği gibi yabancı TV kanallarında işitme engeli olan çocuklar için özel programlar

hazırlanmaktadır. Bunun temel amacıysa işiten ailelere doğan sağır çocukların dil ediniminin olabildiğince erken başlamasını sağlayarak ikidilliliği güçlendirmektir (örn. İngilizce-BSL). Halen Engelsiz TRT’de *Canım Kardeşim*, *Ciciki*, *Keloğlan* ve *Kuzucuk* adlı yapımlar erişilebilir sürümleriyle sunulmaktadır. TRT Çocuk arşivindeki 3-5 yaş dönemine yönelik yapımlardan bazıları seçilerek (örn. *Harflerin Dünyası*) açık TİD çevirisiyle yeniden yayınlanabilir.

Dördüncü olarak, ME konusunda araştırma-geliştirme ve eğitim çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Türkiye’de ME konusunda henüz az sayıda araştırma bulunmaktadır. SB konusunda Tanış-Polat (2009) ve Baş (2016), işitme engelliler için altyazı konusunda Okyayuz (2019) ve TİD çevirisi konusunda Oral (2016) ve Conker (2017) öncü araştırmacılarıdır. Bireysel çabalarla ilerleme kaydetmek olanaklı olmadığından üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının, yayıncıların ve kamu kurumlarının işbirliğiyle geniş çaplı araştırma projeleri yürütülerek işitme ve görme engeli olan bireyler hakkında istatistiksel veri elde edilmeli; alımlama çalışmalarıyla kullanıcıların gereksinimleri ve TV yayınları konusundaki tercihleri saptanmalıdır.

Halen TV ortamındaki ME hizmetlerinin neredeyse tamamı SEBEDER tarafından ve ağırlıklı olarak “alaylı” uygulamacılarca yürütülmektedir. Yetişmiş eleman eksikliği nedeniyle, yeni RTÜK yönetmeliği dolayısıyla artması beklenen talebin ne ölçüde karşılanabileceği belli değildir. Akademik çeviri eğitimi almış SB ve altyazı uygulamacıları olmadan hizmetlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve niteliğin artırılması kolay olmayacaktır. Şimdilik bazı çeviri bölümlerinde Gİ dersi kapsamında ME uygulamalarıyla ilgili içerik eklenmektedir. ME’nin çeviribilim yüksek lisans programlarında bağımsız bir ders olarak sunulması ya da çeviri lisans bölümü öğrencilerine ya da mezunlarına yönelik sertifika programları düzenlenmesi önerilebilir.

İDÇ uygulamalarının sürdürülebilirliğinin sağlanmasıysa TİD çevirmenlerinin yetişmesi için akademik eğitim olanakları sunulmasına bağlıdır. Herhangi bir dili çeviri yapabilecek düzeyde öğrenmek yıllar sürdüğüünden hizmet niteliğinin düşmemesi için özellikle kodaların çevirmenlik mesleğine kazandırılması ve İDÇ uygulamalarında işaretlendirilmiş Türkçe değil doğal TİD kullanılması sağlanmalıdır. Bu yoldaki ilk adım Ankara Üniversitesi tarafından atılarak Türk İşaret Dili ve Sağır Çalışmaları anabilim dalı bünyesinde TİD Tercümanlığı (tezli ve tezsiz) yüksek lisans programları açılmış olup ilk öğrenciler arasında bir sağır çevirmen de bulunmaktadır (AA, 2019). Bu programa kabul edilecek öğrenciler için bir önkoşulsu üretim görevlerini yerine getirebilecek düzeyde TİD bilmeleridir. Böylelikle programda çevirmen yetkinliklerinin kazandırılmasına daha fazla yer ayrılacaktır.

Son olarak, yaygın, düzenli, yeterli oranda ve nitelikli erişilebilir yayın için önkoşul, yasal düzenleme yapılmasıdır. Yukarıda değinilen RTÜK yönetmeliği bu yolda atılmış büyük bir adım olsa da herhangi bir yaptırım (örn. para cezası, lisans yenilememe, vb.) öngörülmediğinden gerçek anlamda bağlayıcı olmayabilir. İlgili kamu kurumları, yayıncılar ve hizmet sağlayıcıları başta olmak üzere bütün paydaşlar, yönetmelikten doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi için kararlılık göstermeli ve erişilebilirlik hizmetlerine kaynak ayrılmalıdır.

SONUÇ

TV ortamındaki ME uygulamalarına odaklanan bu çalışmada üç temel uygulamanın (SB, işitme engelliler için altyazı ve İDÇ) gelişimi ele alınmıştır. Bu uygulamalarının gelişimini etkileyen etmenler arasında sivil toplum hareketleri, yasal düzenlemeler, sayısallaşma ve Gİ çeviri alanındaki araştırma-geliştirme etkinlikleri öne çıkmıştır.

ME'nin dünyadaki gelişiminde 1990 öncesinde duyuşal engeli olanların gereksinimlerini farkederek harekete geçen gönüllülerin amatör çalışmaları göze çarpmaktadır. 1990-2006 arasındaysa çeşitli kurumların işbirliğiyle etkinlikler daha düzenli ve yaygın hale gelmiş ve maddi olanaklarla toplumsal farkındalığa bağlı olarak ülkeler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. 2006 sonrasındaysa birçok ülkede toplumsal farkındalığın artmasıyla iç hukukta doğrudan erişilebilirliğe yönelik düzenlemeler yapılabilmektedir. Böylelikle alana kaynak aktararak erişilebilir yayın oranlarının beklenen düzeye ulaşması ve niteliğın artırılması sağlanmıştır. Teknoloji sayesinde üretim süreçlerinde verimlilik yükselmiş ve daha fazla aygıttan daha çok kullanıcıya ulaşma olanağı ortaya çıkmıştır. Artık birçok gelişmiş ülkede yaygın, düzenli, nitelikli ve yeterli oranda hizmet sunulmaktadır. Araştırma-geliştirmeye kaynak ayrılması da hizmetlerin sürdürülebilirliğinin bir güvencesidir.

Türkiye'de ise 2005'e kadar büyük ölçüde TRT'nin desteğıyle ve bireysel çabalarla yürütölen çalışmalar, 2005 sonrasındaki birtakım yasal düzenlemeler sayesinde ivme kazanmış; 2010'da SEBEDER'in bir hizmet sağlayıcı sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkışıyla başta TRT olmak üzere çeşitli yayın kuruluşlarının resmi internet sitelerinde erişilebilir Gİ ürünler sunmaya başlanmıştır. 2019'da yürürlüğe giren RTÜK *Sağırların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik* ile 2020'nin Erişilebilirlik Yılı ilan edilmiş olması (EYHGM, 2020) ME uygulamalarının yaygınlaşması yolunda önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, dünyada hızla yaygınlaşmakta olan ME uygulamaları yakın gelecekte de teknolojinin çağır açıcı etkisiyle evrensel ve eşdeğer erişim yolunda gelişme gösterecektir. Türkiye'nin de bu gelişmelere ayak

uydurması ve bütün vatandaşlarının bilim, kültür ve sanattan yararlanarak topluma tam ve eşit katılımını sağlaması beklenir.

KAYNAKÇA

- Action on Hearing Loss. (2016). Hearing Matters report. Erişim 27 Şubat 2020, <http://www.actiononhearingloss.org.uk/about-us/our-research-and-evidence/research-reports/hearing-matters-report/>
- Anadolu Ajansı (AA). (2019). Türkiye'nin ilk sağır işaret dili tercümanı olacak. Erişim 27 Şubat 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyenin-ilk-sagir-isaret-dili-tercumani-olacak-/1674133>.
- Baş, N. (2016). *Görsel-işitsel çeviri, dublaj ve sesli betimleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Benecke, B. (2004). Audio-description. *Meta*, 49(1), 78-80.
- Bontempo, K. (2015). Signed language interpreting. Holly Mikkelson ve Renée Jourdenais (Ed.) *The Routledge handbook of interpreting* içinde (s. 112-128). Londra: Routledge.
- Cankaya, Ö. (2003). *Bir kitle iletişim kurumunun tarihi: TRT 1927-2000*. İstanbul: YKY.
- Carbin, C. F. (1996). *Deaf heritage in Canada: A distinctive, diverse, and enduring culture*. Toronto: McGraw-Hill.
- Cerezo Merchán, B. ve Caschelin, S. (2017). Vue d'ensemble et analyse comparative du sous-titrage pour sourds et malentendants en France et en Espagne. *Palimpsestes*, 30, 132-153. DOI: 10.4000/palimpsestes.2473.
- Charlton, J. I. (1998). *Nothing about us without us: Disability oppression and empowerment*. Berkeley: Univ. of California Press.
- Conker, N. (2017). *The professionalization of sign language interpreting in Turkey: Interpreter training and public interpreting services*. Yayınlanmamış çeviribilim yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- De Linde, Z. ve Kay, N. (1999). *The semiotics of subtitling*. Manchester: St Jerome.
- EBU/Eurovision. (2016). Access services Pan European Survey 2016. Erişim 27 Şubat 2020, <https://www.ebu.ch/publications/access-services-pan-european-survey-2016>.
- Ellcessor, E. (2015). Is there a sign for that? Media, American Sign Language interpretation, and the paradox of visibility. *Perspectives*, 23(4), 586-598. DOI: 10.1080/0907676X.2015.1056814.
- European Broadcasting Union (EBU). (2004). EBU Technical- Information I44: EBU report on Access Services-includes recommendations. Erişim 27 Şubat 2020, <https://tech.ebu.ch/docs/i/i044.pdf>.
- Hürriyet. (1998, 26 Ekim). Sessizlerin ekran sesi. Erişim 27 Şubat 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/>.
- İlkbaşaran, D. (2016). Türkiye'deki sağır gençlerin iletişim alışkanlıkları ve Türk İşaret Dili'nin toplumsal dilbilimi açısından incelenmesi. Engin Arık (Ed.) *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları* içinde (s. 411-443). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Johnstone, D. (2001). *An introduction to disability studies*. (2. baskı). New York: David Fulton Publishers.
- Kurz, I. ve Mikulasek, B. (2004). Television as a source of information for the deaf and hearing impaired. Captions and sign language on Austrian TV. *Meta*, 49 (1), 81–88. DOI:10.7202/009023ar.
- L'association Valentin Haüy (AVH). (2020). Erişim 27 Şubat 2020, <https://www.avh.asso.fr/fr/lassociation>.
- Looms, P. O. (2011). *Digital inclusion: Making television accessible report*. Cenevre: ITU/G3ict.
- McDermid, C. (2008). Brief history of Canadian ASL-English interpreting. Erişim 27 Şubat 2020, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED502281.pdf>.
- Neves, J. (2005). *Audiovisual translation: Subtitling for the deaf and hard-of-hearing*. Yayınlanmamış doktora tezi, Surrey-Roehampton Üniversitesi.
- Neves, J. (2007). Of Pride and Prejudice: The divide between subtitling and sign language interpreting on television. *The Sign Language Translator and Interpreter*, 1, 251–274.
- Ofcom. (2000). ITC Guidance on standards for audio description. Erişim 27 Şubat 2020, http://audiodescription.co.uk/uploads/general/itcguide_sds_audio_desc_word3.pdf.
- Okyayuz, A. Ş. (2019). *Ayrıntılı altyazı çevirisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oral, A. Z. (2016). *Türk İşaret Dili çevirisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Radyo Televizyon Üst Kurulu. (2019). *Sağırın, İşitme ve Görme Engellilerin Görsel-İşitsel Medya Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesi Çalıştayı sonuç bildirisi*. Ankara: RTÜK.
- Remael, A. (2007). Sampling subtitling for the deaf and the hard-of-hearing in Europe. Jorge Díaz-Cintas, Pilar Orero, ve Aline Remael (Ed.) *Media for all: Subtitling for the deaf, audio description and sign language* içinde (s. 23-51). Amsterdam: Rodopi.
- Sesli Betimleme Derneği (SEBEDER). (2020). Erişim 27 Şubat 2020, <http://sebeder.org>.
- Snyder, J. (2014). *The visual made verbal: A comprehensive training manual and guide to the history and applications of audio description*. The American Council of the Blind. Erişim 9 Aralık 2018, <http://www.acb.org/adp/docs/HistoryOfADbyJSnyder.pdf>.
- Stone, C. ve Woll, B. (2008). Dumb O Jemmy and others: Deaf people, interpreters, and the London Courts in the eighteenth and nineteenth centuries. *Sign Language Studies*, 8(3), 226-240.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM). (2020). Genelge 2020/1. Erişim 27 Şubat 2020, <https://ailevecalisma.gov.tr/media/35649/genelge-2020-1.pdf>.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı (ABB). (2020). Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi. Erişim 27 Şubat 2020, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html.
- Tanış-Polat, N. (2009). Çeviribilim ve dilbilim bağlamında Türkiye’de sesli betimlemenin yeri ve önemi. *Dilbilim Araştırmaları*, 2009, 1-10.
- The British Broadcasting Company (BBC). (2020). *See Hear!* Erişim 27 Şubat 2020, <https://www.bbc.co.uk/programmes/b006m9cb>.
- The National Deaf Children’s Society (NDCS). (2005). *In their own words: Young deaf people’s access to television*. Londra: The National Deaf Children’s Society.
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT). (2020). Tarihçe. Erişim 27 Şubat 2020, <https://www.trt.net.tr/Kurumsal/tarihce.aspx>.